

УДК 001.891.3:338.516.4

ДО ТЕОРІЇ ЕЛАСТИЧНОСТІ ТОВАРНИХ РИНКІВ У КОНТЕКСТІ ЇХ ЗОВНІШНЬОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Лисюк В.М.

У статті розглядається проблема оцінки стану товарного ринку з позиції його сприймання зовнішніх регулюючих впливів. Запропонований інструмент кількісної оцінки «регуляторної еластичності» товарного ринку дозволяє визначити управлінські рішення щодо: необхідності, доцільності, спроможності та результативності його регулювання.

Вступ. Сьогодні економічне суспільство розгорнуло широку дискусію щодо пошуку ефективних механізмів подолання негативних наслідків перманентних криз. І одним з важливих питань у цій проблемі є вироблення ефективних механізмів економічного регулювання, в якому підходи до регулювання товарних ринків є найбільш важливими і одночасно невизначеними.

Аналіз існуючих досліджень. З цього приводу економічна теорія, в основному, опирається на теорію саморегулювання ринків, яка наполягає на спроможності механізмів саморегулювання попиту і пропозиції встановлювати на ринку врівноважені ціни, як головного критерія стабільності. На цьому і засновані механізми економічного регулювання більшості країн з ринковою економікою. Але на підставі чисельних досліджень можна зробити висновок, що в сучасних умовах системи економічного управління, які застосовуються у більшості країн, у тому складі - України, не спроможні вирішити нагальні проблеми економічного розвитку і зокрема встановлювати рівновагу на товарних ринках, і в першу чергу, на стратегічних. Ось чому існуючі підходи до регулювання товарних ринків, у яких формується внутрішня ресурсна база економічного розвитку часто потерпають невдачу, причому не тільки в Україні. Це призводить до необхідності пошуку ефективних механізмів регулювання товарних ринків, які є відтворювальною основою будь-якої національної економіки.

Цій актуальній проблемі присвячено роботи вчених: Гейця В.М., Бажала Ю.М., Базилінської О.Я., Заблоцького Б.Ф., Камаєва В.Д., Коваленко М.А., Ляшенко В.І., Точиліна В.О., Портера М. й інших. Але проблема керованості товарних ринків, тобто налаштованості їх до сприймання регулюючих впливів, ще недостатньо розроблена.

Викладення основного матеріалу. Може статись так, що значні зусилля і кошти, що витрачаються на спроби підпорядкувати ринок інтересам суб'єкта регулювання, тобто економічного розвитку, будуть витрачені даремно і не принесуть бажаних результатів. Отже, можна очікувати, що для зниження ризиків подібного роду, слід встановити і орієнтуватись на об'єктивну оцінку такої характеристики ринку, як його

керованість, тобто здатність адекватно реагувати на зовнішні регуляторні дії (зусилля). Але при цьому, для суб'єктів регулювання надзвичайно важливо забезпечити себе і ринок від можливих ризиків у вигляді даремно витрачених зусиль, засобів, ресурсів і негативних наслідків у вигляді погіршення ситуації на ринку, яке може бути виражене у: відході господарюючих суб'єктів ринку в тінь (зростання тіньової частки ринку) або зупинки їх господарюючій діяльності, підвищенні цін, виникненні дефіциту товару, розриві відтворювальних циклів. посиленні концентрації та ін.

Відомо, що це спонукає до пошуку вирішення проблеми регулювання товарних ринків має починатись з визначення ситуації, що склалась на кожному з них, яка в свою чергу традиційно визначається типом самого ринку з точки зору конкурентної ситуації (таблиця 1) [2, 9].

Таблиця 1

Моделі та характерні риси ринку в залежності від стану конкуренції

Характерні риси ринку	Модель ринку			
	Досконала конкуренція	Монополістична конкуренція	Олігополія	Монополія
Кількість фірм	Значна	Декілька десятків	Декілька	Одна
Тип продукту	Стандартизований	Диференційований	Складна стандартизована або диференційована	Унікально складна. Немає заміників.
Контроль цін	Відсутній	У вузькому діапазоні	Обмежений взаємною залежністю. Значний при таємній змові.	Значний
Умови входження в ринок	Дуже легкі	Порівняно легкі	Суттєві перепони	Блоковано
Цінова конкуренція	Класична	Товари-субститути (замінники)	Наявні передумови змови	Відсутня
Нецінова конкуренція	За якістю. товару	За якістю. Асортимент.	Якість. Асортимент. Сервіс	Відсутня
Приклади	Продукти сільського господарства. Продовольчі товари	Мобільні телефони, цукерки, одяг, взуття	Електропобутова техніка, сталь, автомобілі, трактори	Гідротурбіни, електровози, атомні реактори.

В подальшому, в залежності від визначеної моделі ринку, обирається стратегія поведінки суб'єктів ринку з метою підвищення їх конкурентоспроможності. І при цьому, на практиці, як правило, основним об'єктом регулювання є ціна товару, а у якості суб'єкта регулювання виступають самі господарюючі суб'єкти ринку. Відповідна ступінь впливу регулюючих заходів залежить від ступеню домінування відповідного суб'єкта на ринку, або його конкурентоспроможності. Отже, стратегія регулювання обирається за суб'єктивним принципом. При цьому на ринку ситуація завжди повертається на користь домінуючих господарюючих суб'єктів і не завжди, а частіше, не на користь споживачів і інтересів держави.

Відповідно, така система регулювання товарних ринків не сприяє економічному розвитку, тому що не задовольняє інтереси всіх його учасників і не стимулює відтворення ресурсів або ефективного обертання задіяного на ринку сукупного капіталу.

Крім того, існуюча методологія пристосування поведінки господарюючих суб'єктів до ситуації, що склалась на ринку не передбачає механізмами побудови адаптивної стратегії поведінки і вибору заходів, що застосовуються адекватно ситуації, що склалась на ринку.

Виходячи з цього, автором пропонується нова парадигма регулювання товарних ринків, в якій провідну роль мають відігравати не самі суб'єкти ринку, а саме державне їх регулювання. Деякі принципи такого підходу викладені у циклі авторських публікацій [3, 9, 11, 12], а у даній статті розкривається лише проблема «регуляторної еластичності» ринків, тобто спроможності їх сприймати зовнішні (з боку держави) регуляторні впливи і відповідним чином реагувати на них.

Під введеним терміном «регуляторна еластичність» ринку у широкому сенсі слід розуміти залежність зміни головного або узагальнюючого параметра (характеристики) ринку – фактор-функції від зміни його складових при застосуванні регулюючих впливів з боку суб'єктів регулювання. Обґрунтування такої цільової фактор-функції наведено у [3],

Аналіз показує, що значення індексів, запропонованих для якісного вимірювання параметрів ринків і їх оцінки коливається і змінюється по-різному на різних ринках. Навіть найбільш універсальний з них – індекс Герфінделя-Гіршмана ($I_{н.н.}$) з цих причин не знаходить практичного застосування у сфері регулювання. Зрозуміло, що чисельне значення індексів, розрахованих за фактичними даними, змінюється залежно від рівня концентрації, кількості суб'єктів, що діють на ринку, їх часток, цінової політики тощо але найбільший вплив на характер і порядок цих змін чинить співвідношення попиту на товари і товарну групу даного ринку, тобто ступінь важливості цих товарів для споживачів та їх вплив на формування життєвого середовища, тобто рівень споживання. З цих позицій ринки у більш вузькому розумінні характеризує цінова еластичність попиту, яка оцінює те: до яких меж споживач може сприймати цінові зміни (зростання цін) на той чи інший товар, і як він

буде реагувати на ці зміни - зниженням попиту (обсягів покупок) або, аж до повного відмови від нього, в крайньому випадку - якщо можна обійтися без цього товару.

Відповідно до закону попиту і пропозиції між ціною і попитом існує обернено пропорційний зв'язок: тобто споживачі (покупці) при зниженні ціни купують більшу кількість товару і навпаки.

Вимірювання ступеня чутливості споживчого ринку (споживачів) до можливої зміни ціни на товар засноване на концепції цінової еластичності попиту. Суть цієї концепції полягає в тому, що якщо значні зміни ціни на певний товар викликають істотну реакцію його споживачів, що виражається в різкій зміні кількості (обсягу) споживаного їм (купується) товару ринків, такий попит є еластичним. Якщо ж значна зміна ціни на товар призводить до незначних коливань споживчого попиту на нього, то такий попит - не еластичний. Очевидно, що різним ринкам властива різна цінова еластичність попиту.

При порушенні ринкової рівноваги така реакція споживчого ринку може бути передбаченою при аналізі характеру динаміки співвідношення попиту і пропозиції. Показник, що вимірює характер цієї зміни - це коефіцієнт (індекс) цінової еластичності попиту, що розраховується як:

$$I_{ц.ел.} \frac{\Delta Q\%}{\Delta P\%}$$

Тобто, як співвідношення процентної зміни попиту (обсягів придбання товару на ринку $\Delta Q\%$ до процентної зміни його ціни $\Delta P\%$).

Відомо, що при $I_{ц.ел.} < 1$ попит нееластичний, що характерно для ринків товарів першої необхідності (продуктів харчування) та ринків стратегічних товарів (нафтопродукти).

Але такі діаграми в класичній літературі будуються на прикладах ринків з ідеальною конкуренцією та без урахування індивідуальних особливостей того чи іншого ринку.

Дослідження показують, що, виявляється, різні ринки мають свої особливості цього співвідношення. Ці особливості, що впливають на характер кривої співвідношення попиту і пропозиції, визначаються (залежать) від цінової еластичності попиту на товар даного ринку.

Наприклад, діаграма співвідношення попиту та пропозиції на товарів, що реалізуються на різних ринках має різну ступінь. Так, на деяких товарних ринках, найменша зміна ціни може призвести до різного зниження попиту (ринки сильно еластичні $I_{ц.ел.} > > 1$, напр.).

Спробуємо спрогнозувати характер можливих змін $I_{ц.ел.}$ в залежності від різних ситуацій, що виникають на ринку при цінові зміни, перенісши питання в практичну площину.

При цьому відзначимо, що динаміка цінових змін на всіх без винятку товарних ринках України, на слідує світові тенденції теж має стійку тенденцію зростання. Тобто, ΔP завжди, принаймні в охоплюваному нашими дослідженнями періоді, буде мати позитивне значення. Що ж

стосується зміни обсягу продукції, тобто попиту на даний товар (ΔO), то його значення буде коливатися по обидва боки нуля, враховуючи нестійку тенденцію динаміки платоспроможності національного споживчого сектора.

Для конкретизації розрахунків і визначеності результатів та їх економічної інтерпретації, ми пропонуємо прорахувати варіанти числових змін $I_{ц,ел}$ при зміні співвідношення розрахункових складових.

Прораховуючи значення індексу в режимі можливих співвідношень чисельника і знаменника його розрахункової формули, ми виявили наступні узагальнені (типові) варіанти, а, отже, і характеристики самого ринку, якими можна доповнити характеристики ринку і більш детально його діагностувати (табл.2).

Таблиця 2

Класифікація товарних ринків за ціновою еластичністю

№ вар.	Варіанти співвідношення ΔO и $\Delta Ц$	Значення $I_{ц,ел}$.	Характер ринку
1	$\Delta O > \Delta Ц$	$I_{ц,ел} > 1$	Еластичний ринок
2	$\Delta O = \Delta Ц$	$I_{ц,ел} = 1$	
3	$\Delta O < \Delta Ц$	$0 < I_{ц,ел} < 1$	Слабо еластичний ринок
4	$\Delta O = \Delta Ц$	$I_{ц,ел} \rightarrow 0$	Нееластичний ринок
5	$\Delta O = \Delta Ц$	$I_{ц,ел} = 0$	

Економічна інтерпретація цих результатів полягає в наступному:

При першому варіанті ціновий зсув викликає ажіотажний попит на товар, обсяги покупок якого зростають в значно більших пропорціях по відношенню до зростання цін на нього. Це обумовлено психологічною реакцією споживчого ринку, що очікує подальшого зростання цін, або виникнення дефіциту. Таке явище ми спостерігали щорічно на ринку цукру. Воно, як правило, виникає не саме по собі, а заздалегідь готується операторами ринку (як правило, тут олігополія) шляхом викидання за допомогою ЗМІ відповідної інформації, наприклад, про нібито загиблих внаслідок заморозків посівів цукрового буряка або про низьку її врожайності, яка приведе до виникнення в подальшому дефіциту, про несприятливі погодні умови або про неугідних урядових рішеннях, які призведуть до скорочення обсягів переробки або виробництва і т.д.

При такій підготовці масовий споживач вже готовий купувати товар про запас, на випадок можливих непередбачених обставин, що призводить до порушення рівноваги попит-пропозиція, що і потрібно було потужним оптовими операторам. Аналіз показує, що при такій ситуації на ринку навіть з низьким рівнем концентрації шляхом втручання потужних його суб'єктів знищується цінова конкуренція. Найчастіше при цьому виникають нові посередницькі структури, продавці - спекулянти, які працюють на операціях перепродажу на середньому і малому опті, які

також беруть участь в цьому процесі, піднімаючи роздрібну ціну, за рахунок включення власних інтересів.

Крупнооптовий ж оператор не тільки перекриває свої витрати, пов'язані з притримуванням товару (плата за зберігання, недоотриманий своєчасна прибуток тощо), а й отримує надприбуток, використовуючи таку властивість ринку, на якому працює, як - висока цінова еластичність попиту. Відомий приклад – ринок гречки у 2011 р.

Присвячена особлива увага ціновому фактору обумовлена тим, що ціна є найбільш пристосованим і еластичним до регулювання параметром (об'єктом) товарного ринку.

Розглянемо у загальному вигляді модель (рівняння) товарного ринку:

$$O \cdot C = V \Gamma_m$$

де O – фізична кількість товару у натуральному вимірі, що обертається на ринку;

C – ціна одиниці товару;

Γ_m – грошова маса, що обертається на ринку;

V - коефіцієнт оборотності грошової маси [11].

У цьому рівнянні лише ціна може регулюватись у оперативному порядку, в той час, як обсяг товарної маси на ринку, тобто обсяг її внутрішнього виробництва та імпорту не може регулюватись таким чином, також, як і обсяги грошової маси та її оборотність, оскільки значення цих параметрів залежить від загальноекономічної ситуації не тільки на даному конкретному ринку, а й в країні в цілому. Отже, якщо « O », « Γ_m », « V » та « C » взаємопов'язані параметри моделі ринкової рівноваги, то перші три з них – похідні, тобто, в свою чергу мають зв'язки з іншими факторами, тому механізм їх регулювання досить складний і громіздкий, а результати можна очікувати лише у віддаленому стратегічному плані. В той же час, ціна – досить еластичний ринковий критерій, що може підлягати оперативному регулюванню з застосуванням відносно не складних механізмів.

Але ціна, як об'єкт регулювання рівноваги на товарному ринку, теж має певну залежність від інших факторів.

За теорією і практичним досвідом на цінову еластичність впливають такі фактори:

1) наявність товарів-субститутів (товарів-замінників): що більше таких товарів на ринку, то еластичнішим є попит на них;

2) питома вага товару в доході споживача: чим більша вона в сімейному бюджеті споживача, тим вища еластичність попиту на нього (за всіх рівних інших умов);

3) розмір доходу сім'ї;

4) якість товару;

5) належність до асортиментної групи (попит на товари першої необхідності переважно є нееластичним);

б) фактор часу: що триваліший період часу використання товару, то еластичнішим є попит на нього.

Висновки та рекомендації. У зв'язку з вище викладеним, формуються стратегії і механізми регулювання ринку, як з боку суб'єктів самого ринку, так і з боку державних органів влади та управління – зовнішнє регулювання.

Враховуючи фактори впливу на рівновагу товарних ринків формується цінова політика підприємства на тому чи іншому за типом товарному ринку і при цьому виникають відповідні регулюючі важелі на сам ринок. Відповідно, цінова політика підприємства на товарному ринку охоплює встановлення цін на товари і способи їх варіювання відповідно до ситуації на ринку з метою досягнення загальних цілей діяльності підприємства. Виділяють такі основні етапи формування цінової політики підприємства: аналіз зовнішніх ціноутворюючих факторів; постановка цілей ціноутворення; розроблення цінової стратегії; реалізація цінової стратегії (цінова тактика).

Основні зовнішні для підприємства фактори, що визначають межі його свободи у формуванні цінової політики, - ринкове середовище, споживачі, учасники руху товарів, держава. Вважається, що визначальним є вплив типу ринку:

1) на ринку чистої конкуренції, що складається з великої кількості покупців і продавців одного товару, ціни досить стабільні, а тому політики цін має бути гнучкою;

2) на ринку монополістичної конкуренції, що характеризується великою кількістю покупців і продавців, які реалізують різний за якістю, властивостями, зовнішнім оформленням товар у широкому діапазоні цін, цінова політика спрямована на завоювання цільових сегментів ринків;

3) олігополістичний ринок з невеликою кількістю продавців чутливо реагує на зміну ціни конкурентів, тому ціна на товар є досить стійкою;

4) на монополістичному ринку - лише один продавець, тому політика цін залежить від товару, попиту на нього та ін.

Але на політику цін також впливає і споживчий сектор. Споживачі впливають на формування ціни через попит: обмеженість попиту, як правило, зумовлює зниження ціни, а необмежений попит - підвищення, нерідко за одночасного зниження якості продукції.

Постачальники і посередники, як суб'єкти інфраструктурного сектору ринку, теж впливають на рівень ціни на кожному етапі виробництва та реалізації товару, причому іноді спостерігаються цикли підвищення цін в економіці - мультиплікаційний ефект від підвищення цін: наприклад, незначне підвищення цін на енергоносії або на сировину, призводить до відчутного зростання цін на кінцеву продукцію.

Як ми раніше вказували, певні функції з регулювання товарних ринків, мають брати на себе державні органи влади та управління, як основні регулятори загальноекономічної ситуації в країні. У контексті сказаного вище, ситуація на стратегічних товарних ринках в країні, може суттєво впливати на рівновагу і інших товарних ринків. В першу чергу, це

стосується таких стратегічних ринків в Україні, як ринки: енергоносіїв, зерна та інших сільгоспродуктів, металопродукції, продовольчих товарів та інших. При цьому, застосовуючи регулюючі заходи, держава може встановлювати три види обмеження свободи ціноутворення, як механізм цінового регулювання, а саме:

- 1) встановлення фіксованих цін;
- 2) застосування граничних цін;
- 3) регулювання (погодження та затвердження) цін на монополізованих ринках.

Література:

1. Основы экономической теории. Учеб. пособие /Под ред. Камаева В.Д. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э.Баумана, 1997. – 284 с.
2. Базілінська О.Я. Мікроекономіка: Навч. посібник /О.Я.Базілінська, О.В.Мініна / За ред. О.Я.Базілінської. Вид. 2-е. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2005. – 352 с.
3. Лисюк В.М. Цільова модель ресурсного забезпечення сталого розвитку економіки /В.М.Лисюк //Економічні інновації. – Сталий розвиток – стратегічна перспектива українського Причорномор'я; фактори глобалізації, регіоналізації та локалізації. – Зб. наук. праць. Вип. 53: Одеса, 2013. – с.151-160.
4. Галузеві ринки України: Оцінка стану та перспективи розвитку /За ред. д-ра е. н., проф. В.О.Точиліна. – К.; Ін-т економ. прогнозування., 2004. – 78 с.
5. Бажал Ю.М. Экономическая теория технологических изменений /Ю.М. Бажал. – К.: Завещание, 1996. – 240 с.
6. Ляшенко В.И. Регулирование развития экономических систем: теория, режимы, институты / В.И. Ляшенко. – Донецк: ДонНТУ, 2006. – 668 с.
7. Белявцев М.І. Інфраструктура товарного ринку /М.І. Белявцев, Л.В.Шестопалова; Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 416 с.
8. Коваленко М.А. Формування доданої вартості транснаціонального продукту: монографія /М.А.Коваленко, В.М.Лисюк, Н.Г.Рогальська /. За ред. М.А.Коваленко. – Херсон: ХНТУ, 2010. – 285 с.
9. Лысюк В.М. Воспроизводственная функция товарных рынков – /В.М.Лысюк – Одеса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2011. – 225 с.
10. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ. / М.Портер. – М.: Издательский дом «Вильям», 2000. – 495 с.
11. Заблоцький Б.Ф. Перехідна економіка: Посібник. /Б.Ф.Заблоцький. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 512 с.
12. Лысюк В.М. Адаптация украинской экономики к мировым экономическим процессам /В.М. Лысюк // Рыночная экономика: современная теория и практика управления: Сб. науч. тр. ОНУ им. Мечникова. – Т.6. – Вып.6. – Одесса, 2003. – С.299-310.

13. Лысюк В.М. Регулирование экономики переходного периода / В.М.Лысюк, Д.А. Исаченко, В.И. Захарченко / Под общей ред. Б.В.Буркинского. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2000. – 264 с.

Abstracts

Lysyuk V.M.

To the problem of theory of commodity markets elasticity in the context of their regulation.

The paper addresses the problem of commodity markets estimation from the perspective of its perception of external regulatory influences. The proposed instrument of the quantitative evaluation of commodity market "regulatory flexibility" allows to define management decisions regarding need, feasibility, capacity and efficiency of of its regulation.